

Anlatım Bozukluğuyla Ne Anlıyoruz?

Hamza ZÜLFİKAR

Geçen yüzyılın başından bu yana Türkçenin geçirdiği değişimin durulduğunu, istikrar kazandığını, bireyler arasında dil birliğinin kurulduğunu, dilde tam anlamıyla bir dengelenme sağlandığını söylemek zordur. Gazete, dergi yazılarına, bilim adamlarının makalelerine baktığımda bu kanaatim daha da pekişiyor. Öte yandan cümlede anlamı gerektiği biçimde yansıtmaya çalışan, uygun, isabetli kelimeler seçen ve bunları bilinçli olarak kullananlar da parmakla gösterilecek kadar az. Bir üç örnek vereyim. Dilde *engellemek* bir de *önlemek* var. İki farklı kavram. Hangi yazar bu anlam inceliklerine dikkat edip yazısını yazar? En çok görülen anlatım biçimi, bir fikri dönüp dolaşıp farklı cümlelerle anlatmaktır. Kelime tekrarları yalnızca yazarların dilinde görülmüyor kanun metinlerinde de söz konusu. Öğrenci, *kulağı arkadan göstermek* yerine *kulağı tersinden göstermek*, *kulağını öbür taraftan göstermek* biçiminde farklı ifade ediyor. Bana kalırsa bu durum biraz da dili kendi hâline bırakalım düşüncesinden kaynaklandı. Oysa bilim adamları, edebiyatçılar, dilciler dili sürekli işlemeli, bu konularda yazılar yazmalı, konuşmalar yapmalıdır. *Hakikat* için *gerçek* kelimesi önerildi. Kabul gördü. Ancak bir süre sonra Batı kökenli *realite*, *gerçeği* zorlamaya başladı. Yazar bu durumun farkında olmalıdır. Burada *Ne hakikatsizsin* biçimindeki kullanımı korumalı. Örnekte *hakikat* yerine ne *realite* ne de *gerçek* geçebilir. Deyimlerde hazır söz kalıplarında böyle bir özellik olduğunu bilim adamı da yazar da bilmelidir.

Dikkati çeken özelliklerden biri de Türkçeye özenirken kelimeleri gerektiği yerlerde kullanamamaktır. Doktor *müşahede*, *müşahede altına almak*; gök bilimci *rasat*, *tarassut*; emniyet kuvvetleri, *nezaret*, *nezarete atmak*, *nezarete almak* kelimelerini kullanırdı. Şimdi bakıyorum, bunlara karşılık olarak gösterilen Türkçe sözler birbirine karışmış. Televizyon yayınlarında bunun başka örneklerini görmek mümkündür. *gözlem*, *gözlem altına almak*; *gözetim*; *gözaltı*, *gözaltına almak*; *gözetlemek*; *gözlemlemek* bunların nerelerde kullanılacağı hususunda çelişkiler var.

Doktor, *müşahede altına almak* derdi. Şimdi *gözlem altında bulundurmak* diyor. *Gözaltında bulundurmak* demiyor.

Emniyet görevlisi, *nezarete almak* derdi. Şimdi *gözaltına almak* diyor. Emniyet görevlisinin kullandığı *gözetim altın almak*, *gözetim altında bulundurmak*, *gözetim altında tutmak* kelimelerinin kullanımına bakılırsa bu sözler kişiyi götürüp kapalı bir yerde tutmaktan başka izlemeyi de anlatıyor. *Gözaltı* sözü *Yazım Kılavuzu*'na göre bitişik yazılır, çünkü burada *üst* karşıtı *alt* kendi anlamında değildir.

Gökbilimci *rasat* derdi. Şimdi *gözlem* diyor. *Gözlemevi* terimini kullanıyor.

Çelişkili durum, yazılı ve görüntülü basında *rasat* ile *müşahede*'nin *gözlem* ile karşılanmasındadır. Sözlüklerde de *müşahede* ve *rasat* karşılığı *gözlem* gösterilmiştir. Sözlüklerde bu sorun çözülmelidir.

Dili kullanmada *vâzih*, *vuzuh*, yani *açık*, *açıklık* aranırdı. Bu, “bir okuyuşta cümlelerin anlaşılır olması” demekti. Cümle bilgisiyle ilgili bu terim bugün kullanılmıyor. Dil bilgisi kitaplarında, sözlüklerde de böyle bir terim yer almıyor. Anlatım bozukluğu konusunu işleyenler buna değinmiyor. Açıklık ile ilgili bir örnek verelim:

Çoğu Alman yer adları adlandırdıkları yerin başözelliğini yansıtacak biçimde, nesnel bir kayguyla kurulmuşlar sanki. (Nermi Uygur, “Yer Adları”, *Türk Dili* dergisi, S.: XVI. 187. s.) Bu cümleden sonra yapılan açıklamalardan ve verilen örneklerden anlaşıldığına göre yazar, Almanca şehir adlarının *burg* (şehir, kent) kelimesiyle birleşik bir kelime olarak kullanılmasını anlatıyor.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler okullarda, özellikle üniversitelerde anlatım bozukluğu adı altında işlenmesi gerekir.

Anlatım bozukluğunun terimlerinden biri de *takdim tehir*'dir. Bu terim unutulmaya terk edilmiş. *Takdim tehir*, yerinde kullanılmamış kelime gruplarının, tümleçlerin, hatta özne ve yüklem cümlede gerektiği yere kaydırılması, ifadenin kurallara uygun hâle getirilmesidir. *Takdim tehir* konusu terim sözlüklerinde tanımlanmamış, karşılık önerilmemiştir. Bu terim silinip gitmesin diye bir karşılık bulma ihtiyacı duydum. Bunun için *kaydırışma* karşılığını öneriyorum. İşte çatıyla kurulmuş olan bu sözde iki ögenin veya iki kelimenin karşılık-lı olarak yer değiştirmesi söz konusudur.

Kaydırışma için şu örneği verebilirim:

İşin vahim tarafı bu seferki kelimelerle, kökleri Latince ve Yunanca'ya dayandığı için hiçbir kültür bağımız yoktur (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, VII. s.). Bu cümlelerin *bu seferki kelimelerle* kısmı cümledeki yerine kaydırıldığında aşağıda gösterildiği gibi cümle daha kurallı ve anlaşılır olacaktır:

İşin vahim tarafı, kökleri Latince ve Yunanca'ya dayandığı için bu seferki kelimelerle hiçbir kültür bağımız yoktur.

Konuyla ilgili bir başka eski terim ise *tenakuz*'dur. *Tenakuz* terimi *Türkçe Sözlük*'te *çelişme*, *çelişki*, *paradoks* kelimeleriyle karşılanmıştır. Sözlükte verilen anlamlar şunlardır:

tenakuz 1. Çelişme, çelişki. *tenakuza düşmek* birbiriyle çelişen sözler söylemek. 2. Çelişkiye düşmek.

İlgili öteki terimler ise *Türkçe Sözlük*'te şöyledir:

çelişki Söylenilen sözlerin, yapılan davranışların birbirini tutmaması, *tenakuz*, *paradoks*.

çelişme 1. Çelişmek durumu, *tenakuz*. 2. *man*. Önerme, yargı, kavram ve terimlerin birbirini tutmama durumu.

paradoks 1. Aykırı düşünce. 2. çelişki. 3. *fel*. Düşünceler arasında tartışmaya açık, kesin bir yargı içermeyen karşıtlık.

paradoksal Aykırı düşünce niteliğinde olan.

Çelişki veya *çelişme* dil bilgisinin bir terimi olarak düşünülmemiş, terim sözlüğüne de bu kelime girmemiştir.

Tenakuz, birbirini nakzeden yani birbirine ters düşen, birbiriyle uyuşmayan kelimeler veya cümlelerdir. Konu başka bilim dallarında geçerli olduğu gibi cümleyle yani anlatımla da doğrudan ilgilidir.

Bu değerlendirmelerden sonra yazımızın başlığındaki soruya gelelim. Anlatım bozukluğu sözüyle ne anlıyoruz? Anlatım bozukluklarıyla ne anladığımızı ele almadan önce bu konuda birkaç terim ve kelime üzerinde daha duralım.

Okullarda Türkçenin istikrarlı biçimde kullanılmasıyla ilgili dersler programlarda yer almaz. Programlarda her dönemde yer alan beylik sözlerden biri, "Türkçeyi aşırılığa kaçmadan öğretmek"tir. Aşırılıkta ölçü nedir? Bunu belirlemek kolay değil. Ömer Asım Aksoy 1967 yılında *Türk Dili* dergisinin 191. sayısında yazdığı bir yazıda tutunan ve tutunmayan Türkçe kelimeleri sınıflandırıyor. Başlıklardan biri "Genel Konuşma Diline Girmemiş Kelimeler"dir. Bu başlık altında verdiği kelimelerden biri *nebat - bitki*'dir. Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri Ö. A. Aksoy demek istiyor ki hâlâ kullanımda olan söz, *nebat*'tır. *Bitki* genel konuşma diline henüz girmedi. Bugün *nebat* sözünden çok *bitki* sözü kullanılıyor. Demek ki hangi kelimenin benimseneceğini önceden kestirmek zor. Bir zamanlar aşırı sayılan pek çok kelime *bitki* gibi canlandı ve dilde yerini buldu. *Samimiyet* için *içtenlik* kelimesine itiraz ettik. Önce yapım eki sonra çekim eki gelir dedik. *-ten (-dan)* bir çekim ekidir, yapım ekinden sonra gelmesi gerektiğini savunduk. Bu yorumlara rağmen *içtenlik*, *içtenlikle* dilde yer etti. Bu bakımdan aşırılığı bir ölçü almamak gerekir.

Başlangıçtan bu yana kavramlar ve bunların adlandırılması, Türkçe kelimelere ağırlık verilmesi, Türkçenin dil bilgisi kurallarına uygun terimlerin öne çıkarılması, bu konuların planlı programlı olarak ele alınması bir merkezden idare edilemedi. *Muvazi* kelimesine Türkçe bir karşılık bulunmadı, Batı kökenli *paralel* onun yerini aldı. Olumlu gelişmeler de oldu. *İtiyat*, *mutedil* kelimelerinin karşılığı *alışkanlık*, *ılımlı* aynı anlamda dile yerleşti. *Rüya* yerine *düş* önerilmişti. *Rüya* karşılığı olarak *düş* istenilen ölçüde dilde yayılmadı ama *inkisar-ı hayal* karşılığı *düş kırıklığı*, *düş kırıklığına uğramak* benimsendi.

Çaba, *gayret*, *yönetmek*, *idare etmek*, *mağlup etmek*, *yenilgiye uğratmak* gibi sözcükler birbirleriyle yarış hâlinde. Kişi birinci cümlesinde *çaba* kullanıyorsa daha sonraki cümlelerinde *gayret* kelimesine yazısında ve konuşmasında yer veriyor veya *gösterilen çabaya*, *gayrete rağmen* biçiminde her ikisini bir arada kullanıyor. Aynı durum *yönetmek*, *idare etmek*, *mağlup etmek*, *yenilgiye uğratmak* kelimelerinin kullanımında da görülmektedir. Ne yazık ki bu arada birçok kalıp söz de unutulup gitti. *Tam maaşla tekaüt* denirdi. *Tekaüt* sözü *emekli* oldu ama *tam maaşla emekli* demek mümkün olmadı. Devlet dairelerinde iş takibi yapanlara eskiden *eshab-ı mesalih* veya *ashab-ı mesalih* denirdi. Bu kelime 1950 yıllarda kullanımdaydı. Aziz Nesin de bu kelimeyi kullanmıştı. Şimdi bu sözün dilde karşılığı yok.

Bu örnekleri yaklaşık seksen yıl içinde Türkçenin geçirdiği değişimi aldığı durumu göstermek amacıyla veriyorum. Bunlara benzer yüzlerce örnek işlenebilir. Okullarda bu konulara yer verilmiyor. Üniversitelerin ilk yılında okutulan Türk Dili dersinde de özellikle terim düzeyinde bu konulara girilmiyor.

Ortaöğretimde Türkçe öğretmenlerinin üzerinde durdukları konulardan biri anlatım bozukluğudur. Öğretmen, bu bozuklukları öğrencilerin sınav kâğıtlarında, hazırladıkları ödevlerde tespit eder, yapılan hataları cümle üzerinde gösterir. Anlatım bozukluklarına girmeyen öteki yazım hatalarını da yazılı kâğıdının üzerinde işaretler. Ancak burada işlenen konular, yapılan düzeltmeler yukarıda anlatmak istediklerimle ilgili değildir.

Anlatım bozukluğu, üniversitelerin Türk Dili derslerinde de işlenir. Ben de yıllarca verdiğim derslerde sırası geldiğinde cümlelerdeki anlatım bozuklukları üzerinde durdum. Ayrıca ders verdiğim fakülte öğrencilerinin alanlarına göre onların terimleri üzerinde durdum. Anlatım bozuklukları konusunun bazı bölümlerini yazdığım makalelerde ele aldım. (“Özne Yüklem Uygunluğu”, *Türk Dili* dergisi, Ocak 2009; “Çokluk Kavramı ve -lar (-ler) Ekinin Kullanımı” *Türk Dili* dergisi, Nisan 2013).

Üniversitelerin Türk dili derslerinde okutulmak üzere hazırlanmış olan kitaplarda anlatım bozukluğu konusu, değişik biçimlerde işlenmiş, ağız özelliklerine bağlı ses değişikliklerinden kaynaklanan telaffuz hataları, vurgu, durak,

noktalama işaretlerinden kaynaklanan hatalar, yazım yanlışları gibi konu dışı bahisler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Konuları cümlelerle örneklemek ise yazarının veya yazarlarının kurdukları cümlelerle karşılanmıştır.

Yapılan yayınlara verilen örneklere bakıldığında anlatım bozukluğuyla tam olarak ne kastedildiği anlaşılmamaktadır. Konu henüz sözlüklerde, terim kitaplarında da tanımlanmamış, dil bilgisi kitaplarında da işlenmemiş. Eski terimleri *tenakuz*, *tezat*, *takdim tehir* olan konular, anlatım bozuklukları bahsinde ele alınmamış.

Anlatım bozukluğunun sınırı, kapsamı nedir? Anlatım bozukluğu cümle kuruluşlarıyla mı ilgilidir? Anlatım bozukluğu yapıcı bozuk bir kelimenin kullanımını içerir mi? Eğitim ve öğretime dayalı yayınlarda işlenen örneklere baktığımızda anlatım bozukluğunun ne olduğu yeterince anlaşılamiyor. Önce anlatım bozukluğunun ne olmadığına bakalım:

1. Anlatım bozukluğu cümlede saklı kalan, okuyucunun düşüncesine bırakılan sözleri kapsamamalıdır.
2. Anlatım bozukluğu konuşma dilindeki bozuklukları içine almamalıdır.
3. Anlatım bozukluğu *yap bir adana* (Adana kebabı) örneğinde olduğu ek-siltim (düşürüm, elips) demek değildir.
4. Yapıcı bozuk bir kelime, anlatım bozukluğu konularının arasına alınmamalıdır.
5. Yazım yanlışları anlatım bozukluğu konusuna dâhil edilmemelidir. *Sarnıç'da burada anılması gereken bir sözcüğe rastlayamadık* (Muzaffer Uyguner, "Sait Faik'in Kitaplarında Yeni Sözcükler", *Türk Dili* dergisi, XVI. C., 190. sayı)
6. Kelimeleri ayrı veya bitişik yazma bir anlatım bozukluğu değildir.

Anlatım bozukluğunun giderilmesindeki amaç, aynı dili konuşan insanların yorulmadan, cümleleri tekrar tekrar okumadan yazılanlardan bir anlam çıkarmasıdır. Bana kalırsa anlatım bozukluğunun temel konusu cümledeki bozukluklar olup dil ilgisiyle ilgilidir. Anlatım bozukluğunu isabetsiz seçilen kelimelerde, kullanılan eklerde ve cümlenin yapısında aramak, görmek gerekir.

7. Anlatım bozukluğu Osmanlı Türkçesinden kalmış olup günümüzde karşılığı bulunan *ilgi*, *alaka* gibi iki kelimeyi bir arada kullanmaktır.

Anlatım bozukluğu cümleyle en uygun düşecek kelimeyi seçememek; gereksiz kelimelerden cümleyle arındırmaktır. Bazen kişi kendince bir farklılık yaratmak, sözü vurgulamak ister, *daha*, *henüz* gibi aynı anlama gelen iki kelimeyi birlikte kullanır. Bazısı da Türkçeye özenir *yaşamsal hayat* tamlamasıyla söze girer.

Önce *asılarca* denirdi. Şimdi *yüzyıllarca* diyoruz. Gün geliyor çeyrek asır, yarım asır biçimi de kullananlar oluyor. Ama *yüzyılsal asrı* diye bir sözü kimse denemiyor. *Bizzat kendim* kullanımını ise çok yaygın.

Anlatım bozukluğu cümlede kelime tekrarına düşmemektir. *İnsan babasından gördüğü şeyi çirkin görmez.* (R. N. Güntekin, *Ateş Gecesi*, 11. s.) *Gözlerimiz o kadar nasırlaşmamış, kulaklarımız o kadar nasırlaşmamış, burunlarımız o kadar nasırlaşmamış ki, tifüs biti bile bizi dehşetle kaşındırabilmek için bu nasırı altı ay kemirdi!* (Yusuf Ziya Ortaç, *Ocak*, Kitapta *Nasır* adlı parçada 17. s. İstanbul 1943)

Anlatım bozukluğu deyimini oluşturan kelimelerden birini eksik kullanma veya onun yerine başka bir kelime koymadır. *Şişman, sıksa, göbekli, yaşlı, hastalıklı seyirciler çayıra dökülüp soluya soluya dilleri bir karış çıkıp yere serilene kadar top oynadılar* (Aziz Nesin, *Deliler Boşandı*, 13. s.). Cümledeki deyim *dili bir karış dışarı çıkmak*'tır. *Kuştan korkan darı ekmez yerine Serçeden korkan darı ekmez* bir anlatım bozukluğudur.

Anlatım bozukluğu fazlalık yaratan eklerle ilgilidir. Çokluk eki bunların başında gelir. Nurullah Ataç, yazılarında *birçok dergiler* der.

Bir örnek de A. H. Tanpınar'dan verelim: *Yaylanın üstünden cenuba doğru akan kuş sürülerinden vaktin yaklaştığını anlayan tecrübeliler, kürkçüyü çağırırlarmış* (A. H. Tanpınar, *Beş Şehir*, 37. s.).

Anlatım bozukluğu yazıda çelişki yaratmamaktır. Bu yüzden, ilk kitaplarındaki dili, bugün için oldukça eskimiş sözcüklerle doludur. Fakat son yazdıklarında bunları bulamayız. Sözgeşi *Semaver*'de bir hurdebini sözcüğü vardır; *lâşe, aksülamel, iptidai, heyulaî, havayı nesini, murabba, hâleti ruhiye, mesrur, inhina, cumudiye, nefer, mütehevvir* sözleri görülür. Son kitaplarında rastlanmaz bunlara, *Semaver*'de bunlara karşılık, "geçici" sözcüğünü kullanmıştır. (Muzaffer Uyguner, "Sait Faik'in Kitaplarında Yeni Sözcükler", *Türk Dili*, XVI. C., 190. s.)

Semaver'de bunlara karşılık geçici sözcüğünü kullanmıştır. cümlesinden *lâşe, aksülamel, iptidai, heyulaî, havayı nesini, murabba, hâletiruhiye, mesrur, inhina, cumuidye, nefer, mütehevvir* kelimelerine karşılık olarak geçici kelimesi kullanılmıştır, anlamı çıkıyor. Oysa yazar burada *lâşe, aksülamel, iptidai, heyulaî, havayı nesini, murabba, hâletiruhiye, mesrur, inhina, cumudiye, nefer, mütehevvir* gibi yabancı kökenli kelimeler yanında Türkçe kelimelere de eserinde yer veriyor, örnek olarak *geçici* kelimesini kullanıyor. Cümleler arasındaki bu tür çelişki anlaşılmayı zorlamaktadır.

Anlatım bozukluğuna yer vermemek, özne yüklem uygunluğunda çokluk ekinin kullanımına dikkat etmektir. *Hepsi baloda dansa davet eder gibi tavırlarla yanına yaklaşıyorlar...* (R. N. Güntekin, *Ateş Gecesi*, 58. s.).

Tespit edilen bu esaslara göre demek ki konu doğrudan kelimelerin seçimi ve cümle kuruluşlarıyla ilgilidir. Konu birkaç sayfaya sığacak ölçüde değildir. Bu genel değerlendirmeden sonra anlatım bozukluğu konusunun hangi başlıklar altında işlenmesi gerektiğini denemeye çalışalım:

Kelime

1. İsabetsiz seçilen kelimeler.
2. Aynı anlama gelen iki kelimeyi cümlede bir arada kullanma.
3. Cümlede kelime tekrarı.
4. Cümleyi gereksiz kelimelerden arındırma.
4. Cümlede kelimeleri kaydırışma (takdim tehir) yaparak uygun yere yerleştirme.
5. Deyimi oluşturan kelimelerden birini eksik kullanma veya kelimelerden birinin yerine başka bir kelime koyma.

Ekler

6. Yerinde kullanılmamış ekler.
7. Fazlalık yaratan ekler.

Tamlamalar

8. Tamlama bağı gereği gibi kurulması.
9. Yabancılaştırılmış tamlamalar.
10. Tamlamada eklerden tasarruf.

Yüklem

11. Yüklem yerinde kullanılmamış olması.
12. Yüklemlerde fazlalıklar.
13. Birleşik cümlelerde yüklemelerin zaman bakımından uyumu.
14. Fiil çatıları arasındaki uyumsuzluk.

Özne

15. Öznenin yerinde kullanılmamış olması.
16. Özne yüklem uyumsuzluğu.
17. Zaman, şahıs, teklik çokluk bakımlarından uyumsuzluk.

Tümleçler ve kelime grupları

18. Zarf tümlecinin yerinde kullanılmamış olması.
19. Nesnenin yerinde kullanılmamış olması.
20. Nesne ile yüklem arasında uygunluk bulunmaması.
21. Yüklemin geçişli ve geçişsiz oluşu, nesneyle bağlantısındaki uyumsuzluk.
22. Cümledeki kelime gruplarının uygun yerde kullanımı.

Tekrarlar

23. Fiillerin ve yardımcı fiillerin cümlede tekrarı.

Çokluk eki

24. Çokluk kavramı bakımından sıfat tamlamalarında tamlayanla tamlanan arasında uyum sağlama.
25. Anlatımda çelişki.
26. Mantık yanlışları.

Burada verilen planın bazı maddelerini yazarlardan aldığım örneklerle yukarıda işlemeye çalıştım. Sayfa sınırını aşmamak için öteki maddeleri örnekleyemedim. Beklentimiz edebî değeri olan kurallı, anlamlı, anlaşılır bir dile kavuşmak, anlatım bozukluklarından kurtulmak, dili kullanmada birlik sağlamaktır.